

PÉTER ZOLTÁN

A jubiláló Ráday-Könyvtár

Száz éves a Ráday-Könyvtár. Így is szólhatna a cím, de így nem volna teljesen helytálló. A 100. évforduló csak a gyűjteménynek magántulajdonból az egyház birtokába jutását jelzi, magánkönyvtárból egyházi könyvtárrá alakulásának kezdetét. Valójában sokkal régebb eredetű a Ráday-Gyűjtemény, amelyen 1954-ig a könyvtárat és a hozzá tartozó kéziratát értettük, 1954 óta pedig a Ráday-Könyvtár és az egyházkerületi levéltárat is magában foglaló Ráday-Levéltár közös szervezetét értjük.

Mondhatjuk azt is, hogy 1961 kettős évforduló a Ráday-Könyvtár életében. A már említett centenáris alkalmon kívül voltaképpen a 250. évfordulóját érte meg ebben az évben. Ha nem is konkrét adatok alapján, de a könyvtár megalapítójának, RÁDAY Pálnak élettörténete alakulásából következtetve ugyanis 1711-re lehet tenni a könyvtár születését. Ez a megállapítás — elismerem — vitatható. Lehet érvelni amellett, hogy RÁDAY Pál, II. RÁKÓCZI Ferenc hírneves diplomatája már ez évet megelőzőleg is elkezdhetette a könyvgyűjtést, nemcsak a szabadságharc leverése után. Azonban az is egészen bizonyos, hogyha szórványosan vásárolt is RÁDAY könyveket 1711 előtt, de a könyvtár nagyobb arányú megalapozásához csak a harcok elültével, 1711-gyel láthatott hozzá. A fejedelem hűséges embere elfogadta a királyi kegyelmet, a diplomáciai és fegyveres harcok elcsitultával visszahúzódott a protestáns rendi ellenállás frontjára. Lelke gazdag energiáit, a nemzeti ellenállás életformáját egyideig egyházipolitikai küzdelmekben élte ki, de még inkább és egyre inkább a szellemi felkészülés fegyvertárának gyűjtésében. Nemcsak maga folytatott egyre szélesbedő körben külföldre is kiható könyvszerző tevékenységet, hanem — ami talán még nagyszerűbb tette volt, — úgy nevelte fiát, Gedeont, hogy ő aztán egész életét szentelte a péceli könyvtár gyarapításának. Ennek a nagyvonalú könyvtárszervező tevékenységnek nyilván a szatmári béke volt az előfeltétele, az 1711-ben létrejött politikai helyzet volt az alapja, létesítő előzménye.

Ezért nem túlzás, ha a Ráday-Könyvtárnak mint magángyűjteménynek születési évét 1711-re tesszük. Így aztán 1961 kettős évfordulót jelent a gyűjtemény számára: mint egységes kulturális intézmény a magánkönyvtári korszak hozzászámításával 250 éves, mint a dunamelléki református egyházkerület tudományos könyvtára 100 esztendő. Ha ez alkalommal mégis az utolsó 100 év fejlődésének vázolására tesszük a hangsúlyt, annak oka, hogy a megelőző időszak viszonylag ismertebb, mint a legutolsó század története, de számunkra is közelebb álló, több tanulságot nyújtó időszaka ez a könyvtár fejlődésének.

*

A Ráday-Könyvtárral foglalkozó nem túlságosan gazdag irodalom¹ áttekintéséből könnyen kitetszőleg három szakaszra bonthatjuk a gyűjtemény eddigi élettörténetét. Első az alapítás és nagyszabású megszervezés kora, RÁDAY Pál és I. Gedeon korszaka. Ez az 1711-től 1792-ig tartó időszak a gyűjtemény hőskora, felvirágzásának ideje. A kibontakozás már Pál életében erőteljesen megindult. Már ő elkezdte kiépíteni a kapcsolatokat hazai és külföldi vonatkozásban, erdélyi literátus emberekkel, pozsonyi, bécsi megbízottakkal, s céltudatosan gyűjtötte a magyar műveken kívül, amelyeknek teljes összegyűjtését főcéljának tekintette, a külföldi tudományos és szépirodalom korabeli és régibb keletű java termékeit. Fia, Gedeon vagyona jövedelmét áldozta könyvtárára, s egész tudományos és irodalmi felkészültségét állította szolgálatába. Kiszélesítette és rendszeresebbé tette apja könyvszerző tevékenységét. Külföldi könyvkereskedők árjegyzékéből válogatta ki a megszerzendő műveket, megszerezte ügynökei révén a könyvaukciók jegyzékét is, hogy az ilyen alkalmakat is felhasználja könyvei gyarapítására. Széleskörű levelezésben állott kiváló művelt férfiakkal, hogy tájékozódjék a korabeli irodalomban. Apjához hasonlóan gondoskodott a könyvek mintaszerű bekötéséről is, ami a könyvek árán felül igen tekintélyes költséget jelentett.² Gyorsan gyarapodó könyvtára kastélyában több termet töltött meg. Ha nem is mondhatjuk, hogy a korabeli főúri kastélyok, közelebbről a gödöllői GRASSAL KOVICH kastély mintájára átépített pompás barokk palotáját a könyvei kedvéért emelte, de benne bőkezűen gondoskodott könyvtártermekről és pompás berendezésről a kor ízlésének megfelelően.³ Könyveiről többször készített katalógust is.⁴

¹ RÖSLER, Christoph: *Die gräfliche Radaysche Bibliothek zu Pécel bey Pest.* Ungarische Miscellen. 1805. 79. l. KUBINYI Ágoston: *A magyar nemzeti múzeum mint intézet és tulajdonörökítése a gróf Ráday féle könyvtár megvétele érdekében.* Pesti Napló. 1859. 17, 18, 31, 83, 85, 86. sz. DOBOS János: *A gróf Ráday család péceli könyvtárának rövid ismertetése.* Prot. Egyh. Isk. L. 1860. 780—783. l. KISS Áron: *Bod Péter levelei Ráday Pálhoz könyvgyűjtési ügyekben.* Magy. Könyvszle. 1882. 257—265. l. SZÓRTS Farkas: *A budapesti evang. reform. theologiai akadémia múltja és jelene.* Bp. 1896. 136. l. RUPP Kornél: *A Ráday könyvtár.* Magy. Könyvszle. 1897. 173—180. l. PRUZSINSZKY Pál: *Ráday Pál.* Prot. Szle. 1912. 6. sz. BERNÁTH Lajos: *A Ráday könyvtárról.* Prot. Egyh. Isk. L. 1912. 27. sz. PRUZSINSZKY Pál—HAMAR István: *A budapesti református theologiai Akadémia Ráday könyvtárának múltja és jelene.* Bp. 1913. GORZÓ Gellért: *Ráday Pál.* Bp. 1915. KÁROLYI Árpád: *A magyar nemzeti múzeum és a Ráday könyvtár.* Magy. Könyvszle. 1921. 152—154. l. S. SZABÓ József: *Hogyan gyűjtötte alapítója a híres Ráday könyvtárat? Kálvinista Szle.* 1932. 321—322. l. *A rézmetszettel díszített könyv.* A magyar bibliophil társaság nyolcadik kiállítása az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban. Rendezte, szerk. DRESCHER Pál. Bp. 1937. SZARVASI Margit: *Magánkönyvtárak a XVIII. században.* Bp. 1939. BORY István: *A péceli Ráday könyvtár, a leggazdagabb magyar magángyűjtemény.* Bp. Hirlap. 1948. dec. 29. sz. ESZE Tamás: *A Ráday könyvtár megújítása.* Az Út. 1954. 47. sz. *A budapesti református theologiai akadémia története 1855—1955.* Szerk. BUCSAY Mihály, PAP László. Bp. 1955. 193. l. SEGESVÁRY Viktor: *Egy magánkönyvtár a 18. században.* (Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában.) A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. Bp. 1956. 27. l. ZSINDELY Endre: *Ráday Gedeon élete és munkássága.* A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. Bp. 1956. 36. l. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve.* 1955. Szerk. PAP László Bp. 1956. ZSINDELY Endre: *A péceli Ráday-kastély.* Bp. 1957. *A Ferencváros története.* Szerk. XANTHUS Zoltán. Bp. 1959. 29. l. BELICZAY Angéla: *Egy könyvtár látogatása szülőfalujában.* Reformátusok L. 1960. 19. sz.

² A könyvek értéke is igen magas. Olykor egy ökor árába került egy jó könyv. A szép bőrkötés pedig 2 csizma árával ért fel.

³ ZSINDELY Endre: *A péceli Ráday-kastély.* Bp. 1957.

⁴ A Ráday-Gyűjtemény már magánkönyvtári életszakában is több katalógussal rendelkezett. Ezek a Ráday Levéltárban Ráday cs. lt. 226. sz. a köteggben és a Ráday könyvtár 9. sz. a köteggben találhatóak.

Mindezt nem csupán divatból vagy a maguk önző gyönyörűségére tették. RÁDAY Pál és Gedeon messze megelőzve hazánkban a kor könyvtári szokásait, megindították a könyvkölcsönzést: literátus tudós embereknek szívesen kölcsönöztek a gyűjteményükből. Erről fennmaradt levelezésük számos emléke tanúskodik. Nemcsak a kiváló irodalomtörténész BOD Péter volt állandó kapcsolatban Pécellel, hanem rajta kívül számosan élvezték a RÁDAYak szívességét. Könyvtárgyarápító politikájuk széleskörű érdeklődést és magas műveltséget mutat határozott fogékonysággal a szellemi haladás iránt. Egyházas alapműveltségüknek és mély vallásosságuknak megfelelően túlnyomóak a teológiai vonatkozású könyvek, de a tudományok minden ága képviselve van gyűjtésükben. Különös hangsúlyozást kíván, mely fogékonysággal viseltettek a felvilágosodás irodalma iránt. Jóllehet MÁRIA TERÉZIA korában a külföldi könyvek behozatala cenzúra alá esett, megtalálták a módját, hogy a felvilágosult írók műveit szinte rögtön megjelenésükkor megszerezzék. Hogy ezt tudatosan csinálták, levelezésükből is kitűnik. A könyvkereskedőkkel, ágensekkel folytatott levelezésükben találunk részleteket, amelyek az ilyen prohibitus könyvek bejuttatásának módját tárgyalják. Ha a dunai hajóút a cenzúra szigorítása miatt veszélyesnek látszott, elirányították a francia felvilágosodás termékeit kerülő úton Lengyelországba: az onnét érkező könyvküldemények nem keltettek gyanút a cenzorokban.

Ily tervszerű gyűjtőtevékenység folytán magától értetődik, hogy a RÁDAYak könyvtára igen jól összeválogatott, a kor szellemi termését és a régebbi könyvnyomtatás javát felölelő, szinte páratlan magángyűjtemény lett, amely nemcsak tekintélyes állományával,⁵ hanem összeállításának céltudatosságával és művelt főre valló tervszerűségével is a kor egyik legértékesebb magyar könyvtáráként jöhetett szóba.⁶ Ehhez olyan mély irodalmi műveltséggel bíró tulajdonos volt szükséges, mint RÁDAY Pál és nyomában fia, Gedeon, az írók barátja, aki maga is próbálkozott az írás művészetével — ebben is apja példáját követvén —, s ha nem is lett kiemelkedő szépírónká, de irodalmi levelezése, pártfogói magatartása, lelkes buzdítása révén a XVIII. század ébredező magyar irodalmi életének egyik vezéralakja KAZINCZY előtt.

*

Sajnos, halála után nem folytatódott a gyűjtemény felfelé ívelő pályája. Ez a magángyűjtemények szervi betegsége: ha a nagy szerző utódai nem lelkesülnek többé a könyvekért, tönkremegy, elkallódik a könyvtár. Ez a veszély fenyegette a RÁDAYak pompás gyűjteményét is. A család köznemesi sorból a főrangúak közé lépett elő, s a főúri ranghoz már nem volt meg a kellő mód. Bár a RÁDAYak birtokállománya — mint köznemesi vagyon — elég tekintélyes volt, s azt RÁDAY Pál neje révén a KAJALI család vagyona is megnövelte, de a régi főrangú családok sokezer holdas ingatlanaival nem kelthettek versenyre. A család gazdasági történetének megírása deríthetné fel közelebbről, hogyan tudott a két könyvtáralapító olyan tekintélyes állandó

⁵ A RÁDAY I. Gedeon halála után összeállított könyvjegyzék 4873 művet tart számon 10 302 kötetben. A kor viszonyaihoz képest igen tekintélyes könyvállomány — magángyűjteményben.

⁶ RÖSLER Christoph idézett cikkében a legértékesebb magyar magánkönyvtárnak minősíti a RÁDAYak könyvtárát. Idézi PRUZSINSZKY—HAMAR könyvtártörténete 37. l.

költséget áldozni könyvgyűjtő szenvedélyének. Bizonyára a nem túlnagy terjedelmű birtokok ügyes gazdasági kihasználása lehetett bőkezűségük alapja. De máskülönbben szerényen éltek, mint a jómódú köznemesek. A bárói, majd grófi rang megszerzése, a fokozódó társadalmi igények megnehezítették Gedeon életét is idősebb korában, halála után pedig csakhamar kitűnt, hogy az anyagi nehézségek megoldását csak a nagy értékű gyűjtemény értékesítésétől remélhetik.⁷ Az eladás gondolata igen korán megfogalmazott, a családi levelezés 1798-tól tartalmaz idevonatkozó leveleket.⁸ Itt nem térhetünk ki a könyvtár értékesítésének részletes történetére. Ez egy külön tanulmány tárgya lehetne, s érdekes vonatkozásokban bővelkedik. Hiszen a szálak az orosz cárig, sőt bizonyos értelemben NAPÓLEONig is elérték.⁹

A családi levelezésnek szinte az 1848/49-i szabadságharcig különböző formában állandó témája a könyvtár értékesítése. Ennek során érdeklődött a könyvek iránt a múzeumalapító SZÉCHÉNYI Ferenc is, külföldi könyvkereskedők is, sőt volt szó arról is, hogy a bécsi protestáns teológiai fakultás részére vásárolják meg. Van feljegyzés arról, hogy JÓZSEF nádor a Nemzeti Múzeum részére akarta megvásárolni.¹⁰ 1843-ban az országgyűlés fel is becsülte a gyűjteményt, hogy megvásárolja s ezzel megtartsa az országban. Ekkor értékelték 40 000 forintra, ami a későbbi eladáskor alapul szolgált. Magánosok is érdeklődtek, de vásár nem jött létre. A családi levelezésből nem világlik ki, bizonyára alaposabb kutatás deríthetné fel, hogy az eladási kísérletek miért nem vezettek eredményre. Valószínű, hogy az árban nem tudtak megegyezni a vevőkkel, de egyes jelek azt mutatják, hogy a család ragaszkodott a gyűjtemény egységének megőrzéséhez, s részletekben nem volt

⁷ Világosan megmondja ezt RÁDAY III. Pál RÁDAY III. Gedeonhoz írt levelében (1803. aug. 5. Ludány): „Míg a bibliothekát el nem adjuk, boldogulnunk nem lehet.” Ráday cs. lt. 208. csomó. Ráday III. Pál levelezése 1791-től.

⁸ PÁLFFY Károly gr. kancellár Bécsben 1798. aug. 3-án kelt értesítése az első biztos nyom a könyvtár eladására. RÁDAY II. Gedeon útlevelet kért az eladás céljából, s a kancellár felhívja, hogy terjessze fel könyveinek és kéziratainak jegyzékét. (Ld. Ráday cs. lt. 228. csomó. A könyvtár történetére vonatkozó iratok. 1792—1848.) Ezt a levelet megélőzte RÁDAY kérelme. Az értesítésre RÁDAY II. Gedeon 1798. aug. 22-én válaszolt, felterjeszti a kért könyvjegyzéket, s megjegyzi, hogy kéziratokat nincs szándékában eladni. (Uo.)

⁹ RÁDAY III. Pál Ludányból 1803. júli. 25-én RÁDAY II. Gedeonhoz intézett levele már mint CZARTORINSKY herceggel megkötött üzletről ír a könyvek eladásáról. (Ráday cs. lt. 208. cs. Ráday III. Pál levelezése.) Ugyanő 1806. jan. 2-án Ludányból SZABÓ József inspektorhoz írt levelében említi a könyvek felajánlását a cárnak. Orosz főtiszteket látott vendégül (a francia háborúval kapcsolatos hadjárat folyamán), s ezek is igérték közbenjárásukat a könyvtár eladása érdekében. (Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv. 1804/5. No. 37.) Még 1822-ben is felmerül ez a terv RÁDAY III. Pál 1822. szept. 14-én Pécelről MAJLÁTH Nepomuk János grófhhoz küldött levelében. Felveti a gondolatot, nem lehetne-e újra felajánlani a könyvtárat az orosz cárnak, akivel a régebben CZARTORINSKY herceg által közvetített alkudozások megszakadtak. (Ld. Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No 146.) RASSLER-HADIK András 1803. nov. 11-én Bécsből RÁDAY III. Pálnéhoz írt levelében említi, hogy lépéseket tesz a könyvtár ügyében NAPÓLEON felé. (Ráday cs. lt. 209. cs. Vegyes levelek. 1722—1836.)

¹⁰ SZÉCHÉNYI Ferenc levelét PRUZSINSZKY idézi könyvtártörténetében (36—37. l.). A bécsi prot. teológiai fakultással folytatott tárgyalásról szólnak a következő levelek: a) RÁDAY III. Pál 1819. okt. 24. Pestről KALMÁR Józsefhez. (R. cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No 4.) b) SZABÓ József prefektus Szűcs István ágenshez Bécsbe. 1819. okt. 24. (Uo. No. 5.) c) RÁDAY III. Pál 1819. okt. 24. Pestről CSURY Ferenchez Bécsbe. (Uo. No. 6.) d) SZABÓ József 1819. nov. 17. Pécelről CSURY Ferenchez Bécsbe. A könyvek felértékelésére BATHORY Gábor superintendenst kérték fel. (Uo. No. 11.) JÓZSEF nádor vásárlási tervét említi KUBINYI i. m.

hajlandó eladogatni. Így pl. RÁDAY III. Pál visszautasította TELEKI Sámuel kérését, aki egy könyvet szeretett volna megszerezni a könyvtárból.¹¹ Az eladással megbízott SZABÓ József prefektus azt írja Szűcs István bécsi ágensnek, mikor a bécsi teológiai fakultás részéről mutatkozott érdeklődés a könyvtár iránt, hogy a gróf, ti. III. Pál, nem kiválogatva, hanem egyben akarja eladni az egész könyvtárat.¹²

A gyűjtemény sorsa általános érdeklődés középpontjába került. Így történt, hogy már 1805-ben szót emelnek a nagyértékű gyűjtemény hazai értékesítése mellett.¹³ A gondolat olyan népszerűsége tett szert, hogy az országgyűlés is komolyan foglalkozott a megvásárlás tervével, bizottságot küldött ki a felértékelésre, de a rohamosan fejlődő politikai események sodrában háttérbe szorult a gyűjtemény ügye. A *Pesti Napló* 1859. évfolyamában cikksorozat jelent meg KUBINYI Ágoston múzeumigazgató tollából, aki lelkesen agitált a könyvtárnak közadakozásból a Nemzeti Múzeum javára való megvétele mellett.¹⁴ Mikor DOBOS János ceglédi lelkész, aki péceli lelkészkedése idején (1845—1852) a könyvtárat katalogizálta, értékeit megismerte, akciót indított a gyűjteménynek az egyház részére való megszerzése érdekében, már jól előkészített közvéleményt talált.¹⁵ Felhívása a református egyház vezetőihez szól, arra buzdítja őket, ne hagyják elkallódní a gyűjteményt, mint ahogy számos magánkönyvtár ment veszendőbe az országban, többek között a nagy tudományú debreceni püspök, SINAI Miklósé is. DOBOS cikke akkor jelent meg, amikor már a jószemű és céltudatosan szervező dunamelléki püspök, TÖRÖK Pál felvette a kapcsolatot a RÁDAY családdal a könyvtár megszerzése érdekében. A tárgyalások gyorsan sikerre vezettek, a püspök széles körű agitációba kezdett, hogy összehozzák a vételárat, amelyet a RÁDAY család nemes gesztussal az országgyűlés által megállapított becsérték felében (azaz 20 000 forintban) szabott meg. A gyűjtemény egyházi és nemzeti közkincként való megtartása nemzeti üggyé deklaráltatott, s a vétel 1861-ben létre is jött.¹⁶

A nemzeti közadakozásból reformátusokon kívül kivették részüket más felekezetek tagjai is, átértve az ügy jelentőségét: hogy a nagy kincs külföldre ne kerüljön. Ezzel lezáródott a könyvtár történetének e pangási korszaka, mely I. Gedeon halálától, 1792-től 1861-ig tartott. PRUZSINSZKY könyvtártörténetében kimutatja, hogy ez alatt az idő alatt a könyvtár állománya csökkent.¹⁷ Úgy látszik, hogy a félszázadnál hosszabb idő alatt mégis

¹¹ RÁDAY III. Pál 1814. június 18. Pesten kelt levelében VAY Józsefnek írja a TELEKI óhajára, hogy nagyatyja élőszoval és utolsó rendelkezése szerint is meghagyta, hogy könyvtárukból „a Magyarországot illető könyvek soha meg ne szaggattassanak, annival inkább el ne idegeníttessenek.” (Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1811—1813. II. No. 126.)

¹² Id. SZABÓ József levelét 1819. okt. 24. Pestről a Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No. 5. sz.

¹³ RÖSLER idézett munkájára hivatkozik PRUZSINSZKY. (*I. m.* 37. l.)

¹⁴ KUBINYI körültekintő indokolással alapozza meg indítványát, megtárgyalja a nemzeti közadakozás szükségességét, így teljesen előkészíti a talajt és a közvéleményt TÖRÖK Pál számára. Csakhogy ő még a Nemzeti Múzeum részére való megszerzés mellett kardoskodott. (*I. m.*)

¹⁵ DOBOS János évekig dolgozott a péceli RÁDAY könyvtárban, a család felkérésére elkészítette a könyvtár katalógusát is. Kölcsönzéseket is bonyolított.

¹⁶ A könyvtár megvásárlását részletesen előadja PRUZSINSZKY. (*I. m.* 43 l.)

¹⁷ PRUZSINSZKY összeveti a RÁDAY I. Gedeon halála után készült katalógust a DOBOS Jánoséval, így állapítja meg az állomány csökkenését. A veszteség 347 mű 735 kötetben.

történtek kisebb eladások. De a gyarapítás sem szűnt meg teljesen, ha persze messze el is maradt az alapítók szerzeményezésétől. Fennmaradt levelek mutatják, hogy történt könyvvásárlás Gedeon halála után is, a hanyatlási korszak különböző szakaszaiban.¹⁸ Sőt még a könyvek kölcsönzése sem szűnt meg teljesen. Ha nem is rendszeresen, de a feudális könyvtárhasználat szokása szerint egyes tudósok számára alkalom adtán lehetővé vált a könyvtár használata is. Így kutat pl. RUMY Károly 1813-ban Pécelen KAZINCZY Ferenc ajánlása alapján.¹⁹ SZEMERE Pált is KAZINCZY ajánlotta 1815-ben a családnak. A családi levéltár őriz dokumentumokat kikölcsönzött könyvekről is.²⁰ A könyvtár feldolgozása, a katalógusok készíttetése pedig szinte virágkorát éli ebben a korszakban. Természetesen az értékesítés érdekében egyik jegyzéket a másik után készítteti a család, nemcsak magyar (ill. latin), hanem német nyelvű könyvjegyzék is maradt fenn, ami a külföldi érdeklődés komolyságát mutatja. Ha tehát a család Gedeon halála után nem folytatta is az általa gyakorolt széles körű könyvtárhasználatot, de nem zárkozott el teljesen az érdeklődő írók, tudósok kérése elől. Ha megrendült anyagi helyzetük nem is engedte meg többé a könyvtár nagyarányú gyarapítását, sőt megtartását sem, s ezt belátva állhatatosan törekedtek is értékesíteni, de nem kótyavetyélték el a nagy értékeket, s a könyvtár egységét nagyjából egészéből megőrizték. Így a két nagy könyvtáralapító gyűjtőmunkája nem vált hiábavalóvá, a család birtokából jelentéktelen fogyatkozással került a gyűjtemény közösségi tulajdonba, a dunamelléki református egyházkerület birtokába. Ezzel meg volt teremtvé annak a lehetősége, hogy a közérdekű gyűjtemény a nemzeti közműveltség egyik eszköze lehessen.

*

1861-gyel kezdődik a gyűjtemény életének harmadik korszaka. Ennek jellegzetessége a tulajdonos egyházkerület küzdelme az anyagi nehézségekkel a könyvtár berendezéséért, nyilvános működtetéséért. A korszak első, nagyobb fele 1913-ig a nyilvános használat megalapozásáért folytatott erőfeszítések ideje, azóta pedig a nyilvános használat kiszélesítése, a könyvtár modern szervezése a legfőbb törekvés.

TÖRÖK Pál kettős célt ért el a gyűjtemény megvásárlásával: egyfelől biztosította a nagy kincs itthonmaradását, másfelől pedig a Budapesten 1855-ben az ő buzgólkodására felállított új teológiai akadémia részére szerzett kiválóan alkalmas könyvtárat. A gyűjtemény szinte predesztinálva volt arra, hogy teológiai szakkönyvtár alapjául szolgáljon.²¹ Az új főiskola egy csapásra hozzájutott leglényegesebb tanítási segédeszközéhez.

¹⁸ GANTS Pál levele 1799. dec. 30. RÁDAY II. Gedeonhoz könyvvételről. KILIÁN könyvkereskedő 2 számlája könyvekről 1799—1800-ból. NAGY István levele Bécsből könyvbeszerzésről 1843. júli. 1. kelettel. (Ld. Ráday cs. lt. 228. cs. A könyvtár történetére vonatkozó iratok.)

¹⁹ PRUZSINSZKY utal rá (*i. m.* 39. l.). SZEMERE Pál kutatását szintén KAZINCZY készíti elő RÁDAY III. Pálhoz 1815. jan. 27-én írt levelében. (Ld. *Szemere Társ.* 5. köt. 3. sz.)

²⁰ Könyvek kölcsönzésére vonatkozó levelek és iratok: 1817. okt. SEBESTYÉN Pálnak kölcsönzött könyvek jegyzéke. 1832. STAHLY orvosdoktornak kölcsönzött könyvek jegyzéke. 1848. ápr. 14. KOLLÁR János pesti ev. lelkész levele DOBOS János péceli lelkészhez könyvkölcsönzés ügyében a RÁDAYak könyvtárából, melyet e szerint DOBOS kezelt ebben az időben. (Ld. Ráday cs. lt. 228. cs. A könyvtár történetére vonatkozó iratok.)

²¹ PRUZSINSZKY szakok szerint elemzi a RÁDAY könyvtár összetételét a RÁDAY I. Gedeon halála után készült katalógus alapján, s ennek eredményeként megállapítja, hogy kb. a könyvek 1/3 része teológiai jellegű.

Könnyebb volt azonban a tekintélyes könyvtárat megszerezni, mint megnyitni, nyilvános használatát megalapozni. Már TÖRÖK Pál céloz arra a vételár összegyűjtésére felhívó szózatában, hogy a nyilvános használat biztosítása a megvásárlás után további áldozatot fog követelni.²² A református egyház ebben a korban nem rendelkezett olyan anyagi erővel, hogy könyvtáira a kor követelményeinek megfelelő mértékben áldozhatott volna. A többi nagy református egyházi könyvtár, a debreceni, sárospataki, pápai, nagyenyedi, a marosvásárhelyi stb. legalább otthonnal rendelkezett, az új budapesti akadémia könyvtára pedig egyelőre hajléktalan volt.

Az első nehézség a vétel megtörténtekor azonnal jelentkezett. Pécelről a könyveket hamarosan el kellett szállítani, s nem volt hova. A beszállítás még 1862 nyarán meg is történt, a könyveket ládába rakták, s szekereken fuvarozták be, és úgy ládástól leraktározták az Országos Gazdasági Egyesület köztelki raktárhelyiségeiben.²³ A könyvekkel részben egyidejűleg, részben követőleg beszállították a péceli tékákat is, az eredeti állványok, szekrények behozatala eltartott 1864-ig. A könyvek beszállítása után rövidesen hozzáfogtak egy helyiség emeléséhez a könyvtár elhelyezésére a Kálvin téri egyházi épület Oroszlán utcai: a mai Török Pál utcai frontján, s ide költöztették be aztán 1863-ban a könyveket. Szerencsés módon a püspök agitációja eredményeképpen nemsokára nagyszabású adomány is érkezett a könyvtár berendezésére, PÁLÓCI HORVÁTH Mária 1300 forintos céladománya. Így a helyiséget elláthatták minden szükséges felszereléssel, s a könyveket végre felrakhatták polcaikra.

Csak hogy ez az *elhelyezés* korántsem biztosította a könyvtár zavartalan használatát. A helyiség eredetileg is szűkösnek bizonyult, nem csoda, hiszen Pécelen hat tekintélyes tágas helyiséget, termet foglaltak el a könyvek. Az állványok polcain több sorban kellett elhelyezni a könyveket, sőt a fellelkesülés következtében egymásután érkező könyvadományok egyre jobban eltorlaszolták az állványok közötti térségeket is, így a könyvek jóformán hozzáférhetetlenek voltak. A helyiség és a könyvek gondozásáról sem történt intézkedés pénzügyi okokból. A szép kötésű, drága munkák hamarosan elporosodtak.

Csak 1876-ban történt komolyabb lépés a *könyvtár rendezésére*. A könyvtár ügyeit intéző bizottság javaslatot készített a rendezésre. Meg akarták bízni KISS Áront a rendezéssel, növelni akarták a helyiséget, azonban fedezet hiányán ez a terv éppúgy megbukott, mint ahogy félbemaradt SZILÁDY Áron önkéntes vállalkozása is, aki pedig teljesen díjtalanul vállalta magára a rendezés munkáját. Végre 1885—1888 között létrejött az első felkatalogizálás, de az elhelyezésem ekkor sem tudtak változtatni. A könyvtár gondozását a mindenkori püspöki titkárokra bízta. A könyvtár gyér használata a 90-es években is jobbra a püspök közbejöttével történt, amint ezt a levéltári akták mutatják. A könyvet kérő levelek nem igen különböztek azoktól, amelyeket a feudális magánkönyvtári korszakban irogattak a kutatók és pártfogók.

²² Idézi PRUZSINSZKY : „... a mondott könyvtár a magyarhoni egyházé és nemzet leendő és maradandó, s még némi idővel áldozattal a pesti ev. ref. főiskola és tudományszomjas közönség használatára mielőbb megnyílhatik.” (I. m. 45. l. Aláhúzás tőlem.)

²³ Az Országos Gazdasági Egyesület régi székhelye az Üllői út és a Köztelek u. sarkán volt. Ennek raktáraiban adtak helyet a könyvesládának.

Így maradt a helyzet mindaddig, míg az egyházkerület el nem szánta magát a szűk könyvtárhelyiség kibővítésére, a könyvtár rendezéséhez és fenntartásához államsegély kérésére és állandó könyvtáros alkalmazására. Az 1902-ben hozott határozatok alapján HAMAR István teológiai professzor kapott megbízást a könyvtárrendezésre, s működését 1904. január 1-vel megkezdette addig is, míg az államsegélyt ez év végére kiutalták. Mint-hogy újabb helyiség nélkül a rendezést meg sem lehetett kezdeni, még 1905-ben helyet biztosítottak a könyvek egy részének a templom sekrestyéjében, főleg a nagyon felszaporodott duplumanyag raktározására, s ezzel a nagyobb helyiség mentesítésére. Ez azonban nem bizonyult maradandó megoldásnak. Csak 1912-ben oldódott meg végre a helyiségkérdés, amikor az egyház előbb kibérelte, majd megvásárolta a Ráday utca 28. számú kétemeletes dohánygyári épületet, hogy a teológiai akadémiát, a püspöki hivatalt, az internátust és a könyvtárat elhelyezze. Így jutott a gyűjtemény mai, végleges otthonához. A költözés 1912. június 12-től okt. 31-ig tartott, a könyvek ekkor már 401 ládat foglaltak el. Kirakásuk hosszú időbe került, de volt immár otthon, volt elég hely, hogy az értékes könyvanyag méltóképpen és használható rendben felállítható legyen. Sor kerülhetett a levéltári anyag rendezésére is.

A gyűjtemény helyiségei egy tömbben, a földszinten csoportosulnak. A tekintélyes nagyságú (6 m × 42,5 m) raktár mellett szép olvasóterem (6 m × 10,5 m) és kisebb kölcsönzőhelyiség áll rendelkezésre egy kisebb irodán és két kisebb folyóirati raktáron kívül. A levéltárnak a lépcsőház felhasználásával, befalazásával sikerült nagyobb raktárhelyiséget biztosítani, azonkívül egy kisebb raktár és irodahelyiség tartozik hozzá. Az egész gyűjtemény részére van még egy gyűjteményi irodahelyiség is. Ez a mai elhelyezés, amely idők folyamán keveset változott.

A hontalanság, majd a szűk helyen, használhatatlan állapotban való szorongás esztendei után felbecsülhetetlen volt a szép, tágas otthon. Az elhelyezés sok szempontból egészen megfelelőnek bizonyult, a helyiségek száraz levegőjük, jól fűthetők, bár kissé sötétek és a nagy utcai forgalom miatt erősen porosodás, a levéltárnak gyűjtőlevéltárrá fejlesztése következtében ma már a szükségletet nem elégíti ki. Mint minden élő, fejlődő könyvtár, a Ráday-Könyvtár is helyhiánnyal küzd, s mai elhelyezése csak a legszerényebb igényeknek felel meg. Az évi gyarapodás felrakása egyre súlyosbodó gond. A legutóbbi években az anyakönyvtártól többé-kevésbé távol eső lerakatok létesítésével sikerült enyhíteni az akut helyhiányt, de ezzel természetesen újabb nehézség született: a lerakatok gondozásának külön feladata.

A könyvtár használhatóságának másik feltétele a *rendezés és megfelelő katalógusok* készítése. A kettő szorosan összefügg. KISS ÁRON és SZILÁDY ÁRON eredménytelen próbálkozásai után az első nagyszabású rendezés akkor történt meg, amikor annak irányítására szakembert kértek fel KUDORA KÁROLY egyetemi könyvtártiszt személyében. Az ő vezetésével készült el a könyvtár első katalógusa, szakcsoportok szerinti beosztásban. Könyvalakú és cédulakatalógust egyaránt készítettek. A művek 14 kötetben 22 szakcsoportban s azokon belül nagyság szerint elkülönítve (2 r., 4 r., 8 r.) betűrendben vannak felsorolva. Mindenütt helyet hagytak a későbbi szaporulat bejegyzésére, azonban ebben a katalógusban ezt nem használták fel. A könyvtár nagymértékű gyarapodása hamarosan túlszárnyalta ezt a feldolgozást.

Mikor HAMAR István megbízást kapott a könyvtár rendezésére (1904-től), új törzskatalógust készített hasonlóképpen müncheni rendszerben, de már 36 (később 39-re felszaporodott) szakcsoportban, alkalmazkodva a könyvtár anyagához és jellegéhez. A betűrendes beírás során üresen hagyott helyekre ezekben a katalógusokban a későbbi gyarapodás a legújabb időkhöz be van vezetve, mindaddig, míg csak át nem tértek a modernebb numerus currens rendszer szerinti felállításra és katalogizálásra. A két törzskatalógus kezelésében tapasztalható eltérés onnan magyarázható, hogy az első elkészítése után évtizedekig nem volt senki, aki a gyarapodást felkatalogizálta és a törzskönyvbe bevezette volna. HAMAR István pedig elvégezte ezt a munkát is éppúgy, mint utódai. A két katalogizálás során készült cédulakatalógus is, mégpedig negyedív alakú vastag írópapírra kézírással. HAMAR István elkészíti az első betűrendes katalógust a könyvek keresésének megkönnyítésére. Utóda, CSEKÉY Sándor tér át a mai szabvány méretű kartonok alkalmazására, de még kézírással. Az ő vezetésével főiskolai hallgatók írták át a régi nagy kataloguslapokról a kisméretű kartonokra a címleírásokat. Csak az új könyvek címleírása történt a könyvek alapján. Az így készült szabványméretű cédulákat aztán betűrendbe sorolva szabályos kataloguszekrények fiókaiban helyezték el, és a közönség rendelkezésére bocsátották. A mai szabvány szerinti kataloguslapok készítése gépirással 1953-ban kezdődött. Ezek a cédulák fokozatosan szorítják ki a katalogusból a kézzel írt régi kartonokat. A még régebbi nagyalakú törzslapok pedig ma az így katalogizált állományrészig törzskönyvéül szolgálnak.

A raktárban a könyvek felállítása eredetileg szakcsoportok szerint történt. 1953-ban tértek át a nagyság szerinti numerus currens alapján történő raktározásra, ami a rekatalogizálás során némileg enyhíteni fogja a növekvő helyhiányt. A főkatalógus mellett idővel létrejöttek külön katalogusok az incunabula, antiqua és RMK számára. Az ősnymtatványoknál s részben az antiqua-anyagnál is van a szerzői, ill. tárgy szó kataloguson kívül időrendi, nyomdák szerinti, sőt az incunabula-nak metszetskatalogusa is. A törzskatalógus mellett olvasói és szolgálati katalogus is létesült. Megpróbáltak szakkatalógus készítésével is, főleg a teológiai irodalom szakozása volt halaszthatatlan. Ez könyvalakban és kartonokra gépelve is elkészült, s jó segítségnek bizonyult a kutatóknak. Legújabban egy minden szakra kiterjedő, az ETO rendszerre támaszkodó szakkatalógus felállítása kezdődött meg, amely az igényeket kielégítené, ha sikerülne teljesen kiépíteni; ez első renden munkaerő kérdése.

A könyvtár rendezése nagy lépésekkel haladt előre 1951 után, amikor megnövekedett a személyzet létszáma. Helyes terv szerint kiválogatták az egész állományból az eredeti RÁDAY-könyvanyagot, s egyfolytában az eredeti péceli tékákon helyezték el ízléses, gondos felállításban. Így a könyvtár alapját alkotó ősi könyvanyag mint védett műkincs a gyűjtemény ékeségeként külön egy tömbben van elhelyezve, mintegy őrizve a péceli kastély genius lociját. Az új felállításnak megfelelő átszámozás és a könyvek folyamatos törzskönyvezése is elkészült. Ugyanekkor megtörtént a folyóiratok és egyházi nyomtatványok kiemelése a könyvanyagból, s külön folyóirattár felállítása. Ennek végleges rendezése még ezután megoldandó feladat. A szaporodó állomány elhelyezésére a régi péceli tékák mintájára készült faállványok szolgálnak — a könyvtár egységes rendjének megőrzése céljából — állítható polcokkal.

A nagyközönség számára 1913. febr. 1-én nyílt meg a könyvtár, miután a tanulmányok már 1909 októberétől használhatta.

Az állomány fejlődésére nézve jellemző, hogy főként adományokból gyarapodik, mint a többi egyházi könyvtár is. Az adakozás a teológiai akadémia könyvtára részére még a könyvtár megszerzése előtt megindult. FÁY András, SZEMERE Pál így adományoznak, illetve hagyakoznak nagyobb mennyiségű könyvet még 1861 előtt.²⁴ Azóta mostanig a 100 kötetnél nagyobb adományok száma mintegy félszáz, az általuk képviselt könyvadomány pedig 18 000 kötet. Ez csak a magánosok adománya. Ehhez járulnak kisebb adományok is, valamint a testületek ajándékai. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványait, melyeket szintén ajándékképpen kapott a könyvtár, az OSZK rendszeres könyvküldeményeit, az Egyházak Világtanácsának s más egyházi szervezetek könyv- és folyóiratadományait figyelembe véve, ehhez képest igen csekély a készpénzért vásárolt vagy csere útján szerzett könyvek száma. Az évi költségvetések számba sem jövő csekély összeget juttattak könyvek beszerzésére és folyóiratok előfizetésére.²⁵ Így az állomány tervszerű fejlesztése akadozott. Még a teológiai könyvek állományában sincs fejlődés, a régi RÁDAY-anyagra és az adományozók kiszámíthatatlan és legtöbbször szintén régi anyagot tartalmazó juttatásaira alapozott szakkönyvtár egyre jobban távolodott eszmei céljától: a teljes szakirodalom begyűjtésétől. Ezért külön belső hitelakcióval 1936-ban 10 000 P-t juttattak a könyvtár számára, hogy az elmaradt teológiai szakirodalmat az újabb tudományos kutatások legfontosabb műveivel felfrissítsék.

A könyvállomány növekedését az alábbi adatok mutatják.

Amikor 1861-ben a RÁDAY családtól megvásárolták, a gyűjtemény állománya

DOBOS János felvétele szerint	4 526 mű	9 567 kötet	
HAMAR István felvétele 1905-ben	13 674 mű	21 679 kötet	
HAMAR I. halálakor 1933-ban	28 902 mű	44 451 kötet	43 034 db
1952-ben		81 513 kötet	
1960-i revíziókor	86 028 mű	112 921 kötet	115 290 db

A növekedés irama olyan erős, hogy az elhelyezés, sőt a sokszor alacsony személyzeti létszám miatt a feldolgozás is gondot okoz. Az állomány 1861 óta megsokszorozódott. A második világháború utáni évek szerzeményeiből ki kell emelni az Egyházak Világtanácsa és a Hilfswerk der Evangelischen

²⁴ Az egyéni könyvadományozók közt nem lelképásztorok voltak: FÁY András, SZEMERE Pál, HECKENAST Gusztáv, DABASI HALÁSZ Károly, dr. LENGYEL Lajos orvos, KOVÁCS Lajos teol. prof., PAPP Károly teol. prof., TELEKI László, FALÁBÚ Dezső vallásnár, ÁROKHÁTY Béla, CSÜRÖS István vallásnár, DARÁNYI Ignác, BAKSA Lajos, IMRE Sándor, TANÁRKY Árpád, DERCSIKAI HUSZÁR Elemér, SCHÁFER István, HAMAR István, BILKEI PÁP István teol. prof., SZILASSY Aladár, SEBESTYÉN Jenő teol. prof., BUDAI Gergely teol. prof., DÉKÁNY István. A teológiai akadémia megalapítása után a könyvtári adományozás azonnal megindul, s nem lankadó buzgalommal folyik szinte máig, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi időben egyre gyakoribb a lelkészi magánkönyvtárak eladásra való felajánlása a lelképásztor halála után családja részéről.

²⁵ A könyvbeszerzésre vonatkozó szórványos adatokból egy pár rávilágít a könyvtár dotációjára: 1895-ben 221,31 Ft. értékű könyvet vásárolt a könyvtár, 1905-ben 50 K-ért, 1924-ben 884,924 K-ért (inflációs korszak!), 1931-ben 767,07 P-t, 1933-ban 583,01 P-t, 1935-ben 330,57 P-t, 1936-ban 337,20 P-t, 1937-ben 198,82 P-t adtak ki könyvekre, de e három évben használták fel a 10 000 P-s belső kölcsönt kizárólag teológiai szakmunkák beszerzésére.

Kirchen der Schweiz (HEKS) küldeményeit, amelyek a legújabb szakirodalom java termékeivel és szakfolyóiratokkal gazdagítják a könyvtárat.

A magánosok adományai közül kiemelendő SZEMERE Pál hagyatéka, amely száma szerint nem a legnagyobb egyéni adomány ugyan (kb. 500 köt.), de a művek összeválogatása gondosságra vetekszik az alapvető RÁDAY anyaggal. Köztük igen sok az editio princeps neves hazai és külföldi szerzők írásaiból. Hozzájárul még a *Szemere Tár* néven ismert nagyszabású kéziratgyűjtemény: 26 nagy folio kötetben (ill. kötegben) a kor irodalmi vonatkozású levelezése eredeti levelekből összeállítva, úgyszólván minden nevezetes kortársától tartalmaz eredeti írást (KOSSUTH, SZÉCHENYI, PETŐFI, ARANY, TOMPA, JÓKAI stb.). A levelek, iratok összes száma 2137, terjedelme kb. 15 000 lap. Érdekes és értékes BALOGH Elemér volt csehszlovákiai ref. püspök hagyatéka is, amelynek nevezetessége az, hogy a püspök a gályarabok történetével kapcsolatos minden nyomtatványt gyűjtött, s ezt is a RÁDAY-Könyvtárra hagyta tekintélyes és értékes kézirati anyaggal együtt. A legújabb idő szerzeményei között legnevezetesebb vétel SZITTYAY Dénes iratmásolatainak gyűjteménye.

A könyvtár közönsége adva volt: a teológiai akadémia professzorai, hallgatói, az internátusban lakó egyetemi hallgatók, az egyházzal kontaktust ápoló közönség s a lelkipásztorok. De a hézagos és csak újabban részletezőbb statisztikai feljegyzések azt mutatják, hogy kívülálló is egyre többen keresik fel a gyűjtemény kincseit. Az 1957-ről készült statisztika szerint pl. a rendszeres kutatást végző személyek 63%-a nem egyházi személy volt. Ugyanez az arány észlelhető az olvasó és kölcsönző közönség körében is.

A személyzet csekély létszáma ellenére is igyekezett a gyűjtemény gazdag értékeinek feltárására. Különösen a legújabb időben, amikor aránylag jobb volt a személyi ellátottság. A régibb időszakból PRUZSINSZKY Pál és HAMAR István első összefoglaló könyvtártörténete említendő, mint a feltáró munka szép dokumentuma.²⁶ 1911-ben megjelent a gyűjtemény RMK anyagának nyomtatott katalógusa.²⁷ Nagyobb arányokat ölt a feltáró munka 1951 után. A belső rendezés mellett a tudományos kutatás is rövid idő alatt tiszteletreméltó eredményeket produkált. A gyűjtemény kincseinek publikálása terén első helyen kell említeni RÁDAY Pál diplomáciai levelezésének kiadását.²⁸ Ezzel a gyűjtemény akkori dolgozóitól kiindult vállalkozással kiváló szolgálatot tettek a RÁKÓCZI-kor történeti kutatásának. A gyűjtemény dolgozói hozzáfogtak a RÁDAYak múltjának tanulmányozásához, s e tárgyban végzett kutatásaikról időnként rendezett előadásokon számoltak be. Az 1955. évről pedig önálló sokszorosított évkönyvet adott ki a gyűjtemény főként a RÁDAYak múltjára vonatkozó dolgozatokkal. A péceli kastélyról ZSINDELY Endre pompás monográfiája a *Műemlékeink* sorozatban jelent meg.²⁹

A gyűjtemény kincseinek megismertetését szolgálták a különböző önálló kiállítások és idegen testületek által rendezett kiállításokon való rész-

²⁶ Ld. 1. jegyzetet.

²⁷ Ezt is minden jel szerint HAMAR István készítette. Az 1955. évi évkönyv közli a könyvtár incunabulumainak és antiqua könyveinek katalógusát.

²⁸ RÁDAY Pál *Iratai*. 1. kt. 1703—1706. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAKSAY Ferenc, PAP László. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. 2. kt. 1707—1708. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, MAKSAY Ferenc. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. Az *Archivum Rákócziánium* I. oszt. XIV. köteteként. A 3. kt. most készül.

²⁹ Ld. 1. jegyzetet.

vétel. Így 1936-ban az Iparművészeti Múzeumban rendezett művészet-történeti kiállításon, 1937-ben a Székesfővárosi Könyvtárban a Bibliophil Társaság kiállításán (48 művel), ugyanott 1938-ban is, az Iparművészeti Múzeumban Buda visszavétele 250. évfordulójára rendezett történeti kiállításán, 1955-ben az OSZK kiállításán (100 művel) gazdag anyaggal vett részt a gyűjtemény. Saját rendezésében is több kiállítása volt, így 1953-ban nagyszabású Biblia-kiállítás, 1954-ben RÁDAY-emlékkiállítás, JÓKAI-kiállítás, AUGUSTINUS-emlékkiállítás, 1956-ban a holland-magyar kapcsolatokra vonatkozó kiadványok és iratok bemutatása. Legújabban a péceli Hazafias Népfőnt kultúrnapjainak keretében a péceli RÁDAY-kastély szépen restaurált földszinti könyvtártermében 1960 nyarán RÁDAY-kiállítást, 1961-ben ugyanott SZEMERE-emlékkiállítást rendezett.

Több kiadványhoz nyújtott forrásanyagot. Így a már említett RÁDAY-levelezésen kívül az 1937-ben megjelent *A rézmetszettel díszített könyv* illusztrációinak igen nagy részét a Ráday Könyvtár régi rézmetszetekkel díszített pompás darabjai szolgáltatták.³⁰ WESZPRÉMI István *Succinctája* 1. kötetének új kiadásához is a gyűjtemény eredeti példányát használták.³¹ Most jelent meg az Országos Orvostörténeti Könyvtár gondozásában MELIUS JUHÁSZ Péter *Herbariumának* új kiadása. E munkában is hasznát vették a gyűjtemény ritka példányának. Az Országos Széchényi Könyvtár által kiadásra kerülő nemzeti bibliográfiához és az Akadémia kiadásában készülő folyóiratbibliográfiához is sok értékes adatot szolgáltat a Ráday-Könyvtár. Legújabban került elő STULLER Ferenc 1835-ből való *Gyorsírászatának* kéziratos példánya a *Szemere Tárból*. Ezt az egyik legrégibb magyar gyorsírászi emléket közelesem nyomtatásban is kiadja a Gyorsíróegyesület.

Az egész gyűjtemény alapjellegeből következik, hogy az aránylag nem nagy könyvtár igen sok nagybecsű értékkel rendelkezik, messze azon a szokványos arányon felül, amint ez más, nagyobb könyvtárakban is tapasztalható. A RÁDAYak könyvszeretete, áldozatkészsége, irodalmi műveltsége hozta magával, hogy a könyvnyomtatás becses termékeinek javát igyekeztek megszerezni. Ezért olyan gazdag ma is a gyűjtemény incunabulumokban (44), antiquában (1550-ig: 232 mű) és a Régi Magyar Könyvtár példányaiban (1128 mű). Legrégibb nyomtatott könyve a BESSARION bíboros *Adversus calumniatorem Platonis* c. munkája, amely Rómában 1469-ben jelent meg. Sok régi könyvét a benne található kéziratos bejegyzés teszi rendkívül becsessé. Így I. RÁKÓCZY György erdélyi fejedelem sok bejegyzését tartalmazza az a díszes kiállítású *Biblia*, amely KÁROLI Gáspár fordításában 1608-ban jelent meg Hanauban. Nemrégiben SZENCZI MOLNÁR Albert *Institutio*-fordításának ama példánya került kézbe a rendezés és feldolgozás során, amelyet a szerző saját kezűleg dedikált I. RÁKÓCZY György fejedelemnek. Az ő bejegyzéséhez társul a fejedelem feljegyzése ezzel kapcsolatban.³² A mintegy 31 unikumból legérdekesebb RÁDAY Pál *Lelki hódulás* c. művének első kiadása. 3710-ből, amelyről azt hitték, hogy elveszett. Valószínű, hogy éppen a szerző saját példánya került vissza adományképpen a gyűjtemény birtokába 1943-ban.³³

³⁰ Ld. 1. sz. jegyzetet.

³¹ WESZPRÉMI Stephanus: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Leipzig, 1774—1781.

³² *Az keresztyén religióra és igaz hitre való tanítás*, mellyet Deakul irt CALVINUS János. . . Magyar nyelvre fordított MOLNÁR Albert. Hannover, 1624.

³³ SEBESTYÉN Andor ajándékozta a könyvtárnak 1943-ban.

A levéltári anyag is igen sok történeti és egyháztörténeti adat forrása. Nevezetes dokumentumokat tartalmaz az agentialis akták 80 kötete, főleg a XVIII. század egyházpolitikai küzdelmeire nézve. Ezen kívül a nagy családi levéltár, elsősorban a RÁDAY család hatalmas levéltári anyaga a magyar történelemnek igen fontos forrása, amely várja a többi nagyértékű kéziratossal együtt a kutatókat. Az 1525 iratból álló kéziratár, amely régi szerzők eredeti kézíratait tartalmazza, szintén sok becses emléket őriz. Így többek között itt van a négyhangú zsoltárokat tartalmazó ún. *Ráday Gradual*,³⁴ továbbá BÉL Mátyás kézíratai, LEIBNIZ levelei, MELANCHTON Fülöp levele Körmöcbánya városához, EMBER Pál: *Historia ecclesiastica* c. műve, a *Nagydobozai Gradual*, KÖRMENDI Péter úti albuma nevezetes férfiak bejegyzéseivel, többek között COMENIUSÉIVAL.

Néhány becses festményt őriz a gyűjtemény kicsiny képtára. A RÁDAY család sok értékes festményét tűzvész pusztította el, más részét — úgy látszik — értékesítették már, amikor a gyűjtemény az egyházkerület tulajdonába került. Így aránylag kevés festményhez jutott az új tulajdonos, de ezek között olyan nagybecsű remekmű is van, mint CRANACH Lukács *Katalin vértanúsága* c. eredeti műve,³⁵ valamint az ő iskolájának egy szintén igen becses terméke a bethlehemi gyermekgyilkosságról. RÁKÓCZI Ferenc fejedelem udvari festőjének, MÁNYOKI Ádámnak két szép portréja, egyik RÁDAY Pálról, másik feleségéről, KAJALI Kláráról, szintén rendkívüli érték.

*

Ha befejezésül a legutóbbi 100 év történetének jellegét akarnók meghatározni, azt kell mondanunk, hogy a gyűjteménynek ez a korszaka is hű az alapítók intencióihoz, a gyűjtemény alapjellegéhez. Már RÁDAY Pál és Gedeon életében úgy indul el a gyűjtemény, hogy nem egyedül a tulajdonos magáncéljait szolgálja, nem egy nyugalomba kényszerült műkedvelő politikus kedvtöltését fejezi ki, hanem eleitől fogva magasabb szempontok vezették az alapítókat, főleg a veszendő régi magyar irodalmi emlékek összegyűjtése, mentése, másfelől pedig a könyvtár kincseiben tudósok, kutatók, komoly érdeklődők részletése. Úgyszólván már magánkönyvtári életszakában is kifejtett a könyvtár bizonyos, bár persze korlátozott, de így is korát megelőző közkönyvtári funkciót is. Ez a törekvés végigkíséri életét legújabb százéves szakaszában. A gyűjtemény megszerzése után az azt fenntartó egyházkerület legfőbb gondja a gyűjteménnyel kapcsolatban, hogyan tege hozzáférhetővé a nyilvános használat számára. Ezért hosszú ideig folyt a szívós küzdelem, s amikor 1913-tól kezdve évtizedeken keresztül igen korlátozott nyitvatartás után alkalom kínálkozott a legújabb időkben megsaporodott személyzet révén, ismét minden erőfeszítés arra irányult, hogy a hosszabb nyitvatartás nyomán bővülő érdeklődés számára minél használhatóbbá tegyék a könyvtár és levéltár értékeit.

³⁴ Pontos címe: *Liber canticorum qui graduale communi nomine vocatur. Continens psalmos et hymnos. . .* A XVIII. szd. első feléből.

³⁵ FENYŐ Iván ismertette CRANACH Katalin vértanúságát ábrázoló festményét, s kimutatta eredetiségét. (Műv. tört. Ért. 1954. évf. 1. sz. 72. l.) 1960-ban Oskar THULIN wittenbergi professzor, 1961-ben Dieter KOEPLIN zürichi műtörténész is megvizsgálták a képet, s megerősítették a műnek CRANACHTól való származását.

A RÁDAYak könyvtára már magángyűjteményi korszakában szolgálatot tett a magyar közművelődésnek. Ezt a szolgálatot szélesebb körben és modern formában végzi és kívánja végezni a jövőben is a 250 éves Ráday Gyűjtemény.

ZOLTÁN PÉTER: DAS JUBILÄUM DER BUDAPESTER RÁDAY-BIBLIOTHEK

Die wissenschaftliche Sammlung des reformierten Kirchendistriktes an der Donau, Ráday Sammlung genannt und aus der Ráday-Bibliothek und dem Ráday-Archiv bestehend, hatte 1961 ein doppeltes Jubiläum begangen: vor 250 Jahren wurde sie von Paul RÁDAY begründet und kam vor 100 Jahren in den Besitz der reformierten Kirche.

Ihr Begründer, Paul RÁDAY, Kanzler und Diplomat des Fürsten Franz RÁKÓCZI II. beabsichtigte in erster Reihe alle gedruckten Produkte der ungarischen Literatur von Anfang an zu sammeln, erwarb aber auch die nennenswerten wissenschaftlichen Werke der europäischen Literaturen. Sein Sohn, Gedeon systematisierte die Sammlungstätigkeit seines Vaters. Er führte eine rege Korrespondenz mit hervorragenden Persönlichkeiten der ungarischen und ausländischen wissenschaftlichen Welt, mit ausländischen Buchhändlern, verschaffte sich regelmäßig die Bücherverzeichnisse des Buchhandels und der Bücherauktionen und sammelte so mit feinem Sinn und großer Gründlichkeit die besten Werke. Alle seine Bücher ließ er in Leder einbinden, und verfertigte mehrmals Kataloge seiner Sammlung. In seinem neu restaurierten Schlosse zu Pécel (bei Budapest) war die Bibliothek in einem prunkvollen großen Saal und fünf anderen Räumlichkeiten untergebracht.

Beide RÁDAY, Vater und Sohn liehen Literaten, Geistlichen und Gelehrten gerne Bücher aus ihrer wertvollen Sammlung. Ihre Bibliothek enthielt außer theologischen Werken hauptsächlich literarische, geschichtliche, philosophische, kunstwissenschaftliche, juristische, außerdem aber auch naturwissenschaftliche. Mit besonderer Vorliebe haben Paul und Gedeon RÁDAY sich die neuesten Meisterwerke der Aufklärung verschafft, die unter MARIA THERESIA und JOSEF II. in den Ländern der Habsburger verboten waren. Der Umfang ihrer Privatbibliothek zählte beim Tode von Gedeon (1792) gegen 12 000 Bände.

Nach Gedeons Tode hörte die großartige Entwicklung der Sammlung bald auf. Die Familie wollte die damals schon berühmte Bibliothek verkaufen. Das ist aber erst gelungen, als Paul TÖRÖK, der Bischof des reformierten Kirchendistriktes an der Donau 1861 die ganze Bibliothek für die Budapester Reformierte Theologische Akademie angekauft hatte.

Von nun an beginnt ein neues Zeitalter im Leben der Bibliothek: die der öffentlichen Institution. Die reformierte Kirche war bestrebt die schätzerreiche Sammlung der Öffentlichkeit zur Verfügung zu stellen. Das ging aber — wegen finanzieller Schwierigkeiten — nicht so bald vonstatten. Nach vielen Versuchen wurde die Bibliothek erst 1912 in ihrem heutigen Heim entsprechend untergebracht und 1913 für das Publikum eröffnet. Das war dadurch ermöglicht, daß Stephan HAMAR, Professor der Theologie 1904 zum ersten Bibliothekar der Sammlung ernannt wurde, der dann die inzwischen beträchtlich größer gewordene Bibliothek neu ordnete, katalogisierte und fast 30 Jahre lang hingebend besorgte.

Für die Entwicklung der Ráday Sammlung ist bezeichnend, daß der Bücherzuwachs zum größten Teil durch Schenkungen geschieht. In den letzten 100 Jahren haben ungefähr 50 Personen mehr als 18 000 Bände geschenkt (die kleineren Spenden außer acht gelassen), dazu kommt noch die beträchtliche Gabe von kirchlichen Behörden und Gemeinschaften. Heute erhält die Sammlung eine regelmäßige staatliche Unterstützung, außerdem vom ökumenischen Rate der Kirchen die neuesten theologischen Fachbücher und zahlreiche Zeitschriften.

Das Profil der Bibliothek ist überwiegend, aber nicht ausschließlich theologisch. Schon die Büchersammlung der Familie RÁDAY enthielt Werke aus allen humanen Wissensgebieten und dieses Profil änderte sich im Laufe der neuesten Entwicklung nicht. So umfaßt die nicht sehr große (115 000 Bde) Bibliothek einen wesentlichen Bestand vom allgemeinen wissenschaftlichen Interesse. Sie hat eine Anzahl Inkunabeln (44), Antiqua (232) und viele Werke der alten ungarischen Literatur (1128). Das Archiv besitzt ein unschätzbares historisches und kirchengeschichtliches Material. Besonders die diplomatischen Handschriften von Paul RÁDAY sind sehr wertvolle Quellen für den Freiheitskrieg von Franz RÁKÓCZI II.